

COPIII MLAȘTINII

**Poezia modernă
de la romantism la avangardă**

- ediție nouă, revăzută și completată -

**Traducere și prefață de
RODICA GRIGORE**

**Casa Cărții de Știință
Cluj-Napoca, 2017**

Cuprins

Octavio Paz: poezie, tradiție și modernitate.

Puncte de convergență	5
Prefață.....	23
1. O tradiție împotriva ei înseși	27
2. Revolta viitorului.....	43
3. „Copiii de lut...”	60
4. Analogie și ironie.....	77
5. Traducere și metaforă	95
6. Închiderea cerului.....	117
Revoluție / Eros / Metaironie	118
Modelul inversat.....	128
Amurgul avangardei	172
Note	186
Surse bibliografice.....	197

„Mais l’oracle invoqué pour jamais dut se taire;
Un seul pouvait au monde expliquer ce mystère:
- Celui qui donna l’âme aux enfants du limon.”

Gérard de Nerval
(*Le Christ aux Oliviers*, V)*

* „Oracolul chemat, pe veci porni să tacă;/ Doar unul poate-n lume misterul să-l desfacă:/ - E cel ce duh suflat-a copiilor de lut.” (*Hristos pe Muntele Măslinilor* – 5, în Gérard de Nerval, *Poesii*. Traducere de Leonid Dimov, cuvânt înainte de Vasile Nicolescu, București, Editura Univers, 1979).

1. O tradiție împotriva ei înseși

Titlul acestui capitol, „O tradiție împotriva ei înseși”, pare la început o contradicție. Poate „tradiția” să fie aceea care taie legăturile și întrerupe continuitatea? Ar putea, oare, această negație să devină o tradiție fără a se nega pe sine? Tradiția discontinuității implică nu doar negarea tradiției, ci, la fel de bine, și pe aceea a discontinuității. Contradicția nu este rezolvată nici dacă înlocuim sintagma „o tradiție împotriva ei înseși” prin cuvinte mai puțin evident contradictorii, cum ar fi „tradiția modernă”. Cum poate modernul să fie tradițional?

În ciuda contradicției implicite – uneori în deplină cunoștință de ea, așa cum demonstrează reflecțiile lui Baudelaire din *L’art romantique* (*Arta romantică*) – încă de la începutul secolului trecut, modernitatea a fost denumită tradiție, iar respingerea a fost considerată forma privilegiată de schimbare. A spune că modernitatea este o tradiție e puțin inexact; aș spune mai degrabă *cealaltă* tradiție. Modernitatea este o tradiție polemică ce înlocuiește tradiția momentului, oricare ar fi acesta, dar o clipă mai târziu își cedează locul altei tradiții care e, la rândul ei, o manifestare momentană a modernității. Modernitatea nu este niciodată ea însăși; e întotdeauna *cealaltă*. Ceea ce este modern se caracterizează nu doar prin noutate, ci și prin diferență. Tradiție bizară și tradiție a bizarului, modernitatea este condamnată la pluralitate: vechea tradiție era mereu aceeași, ceea ce este modern e întotdeauna diferit. Prima postulează unitatea între trecut și prezent; cel din urmă, nemulțumit de accentul pus pe propriile diferențe, afirmă că trecutul nu este doar unul, ci

mai multe. Tradiția modernului este, astfel, alteritate radicală și pluralitate a trecuturilor. Prezentul nu vrea să tolereze trecutul; ziua de azi nu vrea să fie urmașa zilei de ieri. Ceea ce este modern rupe legătura cu trecutul, îl neagă în totalitate. Modernitatea își este suficientă sieși; ea întemeiază propria sa tradiție. Un exemplu e titlul cărții despre artă a lui Harold Rosenberg, *The Tradition of the New (Tradiția noului)*. Cu toate că noul poate să nu fie întotdeauna modern – anumite noutăți nu sunt moderne – acest titlu exprimă cu claritate și în mod succint paradoxul din inima artei și poeziei vremii noastre, principiul intelectual justificându-le și negându-le simultan, hrană și otravă în același timp. Arta și poezia vremii noastre trăiesc modernitatea – și mor din cauza ei.

În istoria poeziei occidentale, cultul noului și dragostea pentru noutate apar cu o regularitate pe care nu îndrăznesc s-o numesc ciclică, dar care nu se desfășoară nicidecum la întâmplare. Sunt perioade când regula este „imitarea celor vechi”, și altele care glorifică noutatea și surpriza. Poeții „metafizici” englezi și cei ai barocului spaniol ilustrează ultima situație. Și unii, și ceilalți au practicat cu entuziasm egal estetica surprizei. Noutatea și surpriza sunt termeni înrudiți, dar nu identici. Comparațiile neașteptate și stranii, metaforele și alte procedee verbale ale poemului baroc sunt menite să uimească: ceea ce este nou e nou în măsura în care e neașteptat. Dar noutatea secolului al XVII-lea nu era critică și nici nu implica negarea tradiției. Din contră, își afirma continuitatea. Gracián spune că modernii sunt mai spirituali decât anticii, nu că sunt diferiți. El se entuziasmează în legătură cu operele câtorva dintre contemporanii săi nu pentru că autorii acestora ar fi abandonat un stil anterior, ci pentru că au oferit combinații noi și surprinzătoare ale acelorași elemente. Nici Góngora și nici Gracián nu au fost revoluționari în sensul pe care îl dăm astăzi termenului; ei n-au încercat să schimbe ideile vremii lor despre frumos, deși Góngora a făcut realmente acest

lucru. Pentru ei, noutatea era sinonimă nu cu schimbarea, ci cu uimirea. Ca să descoperim această ciudată fuziune dintre estetica surprizei și negație, trebuie să ne îndreptăm spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, la începutul epocii moderne. De la nașterea ei, modernitatea a fost o pasiune critică; atâta timp cât e și critică, și pasiune, ea este o dublă negație, în egală măsură a geometriilor clasice și a labirinturilor baroce. O pasiune amețitoare, câtă vreme culminează în negarea de sine; modernitatea este un fel autodistrugere creatoare. De la romantism încoace, imaginația poetică a construit monumente pe un teren subminat de critică. Și continuă să facă la fel, pe deplin conștientă că este subminată.

Ceea ce distinge modernitatea noastră de cea a altor epoci nu este cultul noului și al surprizei, oricât e acesta de important, ci faptul că este o respingere, o critică a trecutului apropiat, o întrerupere a continuității. Arta modernă nu-i doar descendenta epocii criticii, ea este și propriul ei critic. Noul nu este neapărat modern dacă nu are o dublă încărcătură explozivă: negarea trecutului și afirmarea a ceva diferit. Acest „ceva” și-a schimbat numele și forma de-a lungul ultimelor două secole – de la sensibilitatea preromanticilor la metaironia lui Duchamp –, dar a reprezentat întotdeauna ceea ce este diferit, îndepărtat și străin față de tradiția dominantă, o singularitate care năvălește în prezent și-i îndreaptă cursul într-o direcție neașteptată. E o stranie marcată de controversă, o opoziție activă. Suntem cuceriți de ceea ce e nou nu datorită elementului inedit, ci a diferenței pe care o aduce. Această diferență e o negare – cuțitul care taie timpul în două: înainte și acum.

Aspectele foarte vechi pot fi adoptate de modernitate dacă ea respinge tradiția momentului și propune una diferită. Pus sub semnul acelorași forțe aflate în conflict ca și noul, ceea ce este foarte vechi nu reprezintă un trecut, ci un început. Pasiunea noastră pentru contradicții îl resuscitează, îi dă viață și ni-l face contemporan. Arta și literatura

modernă constau în descoperirea continuă a ceea ce este foarte vechi și îndepărtat, de la poezia populară germană regăsită de Herder, la lirica chineză recreată de Pound, de la Orientul lui Delacroix la arta Mărilor Sudului atât de iubită de Breton. Apariția tuturor acestor picturi, sculpturi și poeme în orizontul nostru estetic a marcat o ruptură, o schimbare. Aceste noutăți de sute și mii de ani au întrerupt tradiția iar și iarăși; istoria artei moderne este legată de resurecția formelor artistice ale civilizațiilor dispărute. Ca manifestări ale esteticii surprizei, ba chiar mai mult, ca incarnări momentane ale unei negări critice, produsele artei arhaice și ale civilizațiilor îndepărtate se potrivesc în mod natural cu tradiția discontinuității. Ele se numără printre măștile modernității.

Tradiția modernă șterge deosebiriile dintre vechi și contemporan, ca și pe cele dintre îndepărtat și apropiat. Acidul care dizolvă aceste diferențe este critica. Pasiunea critică: dragoste excesivă, pasională a criticii și a mijloacelor ei exacte de deconstrucție, dar și critică îndrăgostită de obiectul ei, obsedată de chiar lucrul pe care îl neagă. Îndrăgostită de ea însăși și aflată în război cu ea însăși, această critică nu poate să afirme nimic permanent sau să considere vreun principiu ca fundament, unicul ei principiu fiind negarea tuturor principiilor, schimbarea perpetuă. Înțelesul acestui cult ne va scăpa dacă nu ne dăm seama că e înrădăcinat într-o concepție specifică referitoare la timp. Pentru cei vechi, ziua de azi o repetă pe cea de ieri. Pentru moderni, o neagă. În primul caz, timpul este văzut și simțit ca un factor de reglare, un proces în care variațiile și excepțiile sunt, de fapt, variații și excepții de la regulă; în al doilea, procesul e o structură de iregularități, deoarece variațiile și excepțiile reprezintă ele însele regula. Pentru noi, timpul nu repetă în mod identic clipe sau secole; fiecare secol, ca și fiecare clipă, este unic, diferit, *altul*.

Tradiția modernului ascunde un paradox chiar mai mare decât cel sugerat în contradicția dintre vechi și nou, modern și tradițional. Opoziția între trecut și prezent dispare pentru că timpul trece atât de repede, încât diferențele între trecut, prezent și viitor se risipesc și dispar. Putem vorbi despre o tradiție modernă fără a ne contrazice, deoarece epoca modernă a erodat, aproape până la a face să dispară, antagonismul dintre vechi și actual, nou și tradițional. Accelerarea timpului nu doar că atenuează opoziția între ceea ce s-a întâmplat și ceea ce se întâmplă acum, ci anulează și diferențele între bătrânețe și tinerețe. Era noastră a preamărit tinerețea și valorile ei cu o asemenea frenezie, încât a făcut din acest cult o adevărată superstiție, dacă nu chiar o religie. Totuși, niciodată până acum, vârsta nu ne-a mai luat-o înaintea atât de repede ca azi. Colecțiile noastre de artă, antologiile de poezie și bibliotecile ne sunt pline de stiluri, mișcări, picturi, sculpturi, romane ori poeme îmbătrânite prematur. Suntem năuciți: ceea ce de-abia s-a întâmplat aparține deja unui domeniu extrem de îndepărtat, pe când, în același timp, ceea ce e mai vechi între cele vechi este teribil de aproape. Putem concluziona că tradiția modernă și ideile și imaginile contradictorii evocate de această noțiune sunt rezultatul unui fenomen încă și mai tulburător: era modernă marchează accelerarea timpului istoric. Dacă anii, lunile și zilele nu trec, în realitate, mai repede acum, totuși, în același interval se întâmplă mai multe lucruri. Și se întâmplă mai multe lucruri în același timp – nu în succesiune, ci simultan. O astfel de accelerare determină fuziunea: toate timpurile și toate spațiile se contopesc într-un singur aici și acum.

Unii s-ar putea întreba dacă istoria se desfășoară în mod real mai repede acum decât înainte. Cine poate răspunde la această întrebare? Accelerarea timpului istoric ar putea fi o iluzie; schimbările și tulburările care ne îngrijorează sau ne uimesc pot fi cu mult mai puțin profunde ori mai hotărâtoare

decât credem. Revoluția Rusă a părut o ruptură atât de radicală între trecut și viitor, încât un călător spunea: „Am văzut viitorul și funcționează, este real.” Astăzi suntem însă surprinși de persistența trăsăturilor tradiționale ale vechii Rusii. Cartea lui John Reed relatând zilele tumultuoase ale anului 1917 pare a descrie un trecut îndepărtat; cea a marchizului de Coustine, a cărei temă e lumea birocratică, dominată și supravegheată de poliție din epoca țaristă, e actuală în mai multe privințe. Revoluția Mexicană ne obligă, de asemenea, să ne îndoim de accelerarea istoriei. Aceasta a reprezentat o revoltă profundă, al cărei scop era modernizarea țării; totuși, cel mai remarcabil aspect al Mexicului zilelor noastre este persistența unor moduri de a gândi și de a simți care aparțin erei coloniale, sau chiar lumii prehispanice. Același lucru e adevărat în legătură cu arta și literatura. De-a lungul ultimului veac și jumătate au avut loc numeroase schimbări și revoluții estetice, dar unul și același principiu i-a inspirat pe romanticii germani și englezi, pe simbolistii francezi, ca și pe reprezentanții avangardei cosmopolite din prima jumătate a secolului XX. În diferite ocazii, Friedrich Schlegel a definit poezia romantică, dragostea și ironia în termeni nu foarte diferiți de cei pe care, după o sută de ani, André Breton îi folosea pentru a vorbi despre erotismul, imaginația și umorul suprarealiștilor. Influențe? Coincidențe? Nici una, nici alta: ci, mai degrabă, continuarea unui anumit mod de a gândi, de a privi și de a simți.

Îndoielile în legătură cu realitatea „accelerării istoriei” se amplifică dacă, în loc să ne întoarcem spre trecutul apropiat în căutare de exemple, comparăm epoci îndepărtate sau civilizații diferite. Georges Dumézil a demonstrat existența unei ideologii comune la toate popoarele indo-europene, din India și Iran până la teritoriile celtice sau germanice, o ideologie care s-a menținut și care rezistă încă dublei eroziuni a izolării geografice și istorice. Despărțiți de mii de kilometri

și de mii de ani, indo-europenii păstrează încă reminiscențe ale unei concepții tripartite asupra lumii. Sunt convins că o situație similară există și în cazul popoarelor mongolice, că la fel se întâmplă în Asia ca și în America; acea lume așteaptă un Dumézil pentru a-i evidenția profunda unitate. Chiar și înainte de Benjamin Lee Whorf, cel dintâi care a evidențiat sistematic contrastul între structurile psihice, subliniindu-le pe cele europene și pe cele de tip Hopi, unii cercetători au observat existența și persistența unei viziuni cvadripartite a lumii, comună la indienii americani. Însă diferențele între civilizații ascund o unitate secretă: omul. Diferențele culturale și istorice sunt opera unui singur autor care se schimbă foarte puțin. Natura umană nu este o iluzie: ea reprezintă factorul constant care determină schimbările și diversitatea culturilor, istoriilor, religiilor, artelor.

Am putea concluziona prin a spune că accelerarea istoriei este iluzorie sau, mai probabil, că modificările afectează mai degrabă suprafața, fără să schimbe realitatea profundă. Evenimentele urmează unul după altul și crescendo-ul istoriei ascunde peisajul subacvatic al unor văi și munți încremeniți. Atunci, în ce sens putem vorbi despre o tradiție modernă? Accelerarea istoriei poate fi iluzorie sau reală – problema poate fi pusă în discuție în mod legitim –, dar societatea care a inventat expresia „tradiție modernă” este una aparte. Expresia implică mai mult decât o contradicție logică și lingvistică: ea exprimă condiția dramatică a civilizației noastre, care își caută bazele nu în trecut sau în vreun principiu imuabil, ci în schimbare. Fie că suntem încredințați că structurile sociale se schimbă foarte lent, iar structurile psihice sunt invariabile, fie că ne menținem credința în istorie și în transformarea ei permanentă, un fapt rămâne cert: concepția noastră asupra timpului s-a modificat. O comparație a ideii noastre despre timp cu cea a unui creștin din secolul al XII-lea va face pe dată evidentă această diferență.

La fel cum s-a schimbat viziunea noastră asupra timpului, și relația noastră cu tradiția a devenit alta. Critica unei tradiții începe cu conștiința apartenenței la o tradiție. Popoarele tradiționale trăiesc cufundate în propriul trecut, fără a-l analiza. Inconștiente de tradițiile proprii, trăiesc cu ele și în interiorul lor. Însă odată ce omul realizează că aparține unei tradiții, el știe, implicit, că este diferit de acea tradiție; mai devreme sau mai târziu, această cunoaștere îl obligă să o pună în discuție, s-o examineze și uneori s-o nege. Epoca noastră se deosebește de alte epoci și de alte societăți prin concepția pe care noi am dezvoltat-o cu privire la timp. Pentru noi, timpul este substanța istoriei, timpul se dezvoltă prin intermediul istoriei. Înțelesul „tradiției moderne” apare astfel mai clar: ea reprezintă o expresie a conștiinței noastre istorice. Este critica trecutului, e o încercare, repetată de câteva ori de-a lungul ultimelor veacuri, de a întemeia o tradiție pe baza singurului principiu imun la orice critică, deoarece este condiția și consecința criticii: schimbarea, istoria.

Relația între trecut, prezent și viitor diferă pentru fiecare civilizație. În societățile primitive, arhetipul temporal, modelul pentru prezent și viitor, e trecutul – nu trecutul apropiat, ci un trecut imemorial, aflat dincolo de toate trecăturile, la începutul începuturilor. Asemenea unui izvor, acest trecut al trecuturilor curge constant, evoluează în și devine parte a prezentului; este singura realitate care contează cu adevărat. Viața socială nu e istorică, ci rituală; este alcătuită nu dintr-o succesiune de transformări, ci din repetarea ritmică a unui trecut etern. Întotdeauna actual, acest trecut ferește societatea de schimbare, servind drept veritabil model de imitat și fiind reluat periodic, prin ritual. Trecutul are o natură dublă: este un timp neclintit, imun la orice schimbare; nu reprezintă ceea ce s-a întâmplat odinioară, ci ceea ce se întâmplă mereu. Trecutul eludează

atât accidentul, cât și contingenta; cu toate că este timp, el reprezintă și o negare a timpului. Anulează contradicțiile între ceea ce s-a întâmplat ieri și ceea ce se întâmplă azi. Imun la schimbare, el reprezintă norma: totul trebuie să se întâmple la fel ca în trecutul etern.

Nimic n-ar putea fi mai diferit în privința concepției noastre despre timp decât perspectiva primitivilor; pentru noi, timpul este purtătorul schimbării, pentru ei, agentul care o anulează. Mai mult decât o categorie a timpului, trecutul omului primitiv e o realitate situată dincolo de timp: începutul originar. Toate societățile, cu excepția societății noastre, și-au imaginat un spațiu situat dincolo, unde timpul se odihnește, împăcat cu sine. El nu se mai schimbă, pentru că, devenind transparentă imobilă, a încetat să curgă, sau deoarece, curgând neîntrerupt, rămâne identic cu sine. Principiul identității triumfă: contradicțiile dispar pentru că timpul perfect există în afara timpului. În cazul popoarelor primitive, spre deosebire de creștini sau de musulmani, modelul atemporal există nu ulterior, ci anterior, nu la sfârșitul timpului, ci la începutul începuturilor. Nu reprezintă starea la care trebuie să ajungem atunci când timpul va fi abolit, ci ceea ce trebuie să imităm de la bun început.

Societatea primitivă privește cu groază variațiile implicate de trecerea timpului; schimbările sunt considerate o amenințare. Ceea ce noi numim istorie este o greșală, o cădere. Civilizațiile orientale și mediteraneene, ca și cele ale Americii precolumbiene, se raportau la curgerea istoriei cu aceleași presimțiri rele, dar nu o negau atât de radical. Trecutul primitivilor e mereu imobil și mereu prezent; timpul culturilor orientale și mediteraneene se dezvoltă în cercuri și spirale: vârstele omenirii. Transformare surprinzătoare a trecutului etern, el se scurge, e supus modificării, devine temporal. Trecutul reprezintă sămânța primordială, încolțind, crescând, epuizându-se, apoi murind – pentru a renaște. Modelul este, din nou, trecutul de dinaintea tuturor erelor,

fericitul timp al începuturilor, guvernat de armonia cerului și a pământului. Dar e un trecut care are aceleași proprietăți ca plantele sau ființele vii; e o substanță animată care se transformă și, mai presus de toate, moare. Istoria este o devalorizare a timpului original, un proces lent și inexorabil de decădere, sfârșind în moarte. Repetarea e remediul în fața schimbării și extincției; trecutul așteaptă la sfârșitul fiecărui ciclu. Trecutul este o vârstă ce urmează să vină. Viitorul oferă o dublă imagine: sfârșitul timpului și renașterea acestuia, coruperea trecutului arhetipal și resurecția lui. Sfârșitul ciclului înseamnă restaurarea trecutului original – și începutul căderii inevitabile. Această concepție diferă mult de cele ale creștinilor și modernilor. Pentru creștini, timpul perfect este eternitatea – timp abolit, istorie anulată; pentru moderni, perfecțiunea, dacă există, poate fi găsită doar în viitor. De asemenea, viitorul nostru nu seamănă nici cu trecutul, nici cu prezentul; este domeniul neașteptatului, în vreme ce viitorul mediteraneenilor și orientalilor se scurge înspre trecut.

Lumea occidentală are un nume pentru acest timp primordial care este modelul tuturor timpurilor, vârsta armoniei între om și natură, și între om și semenii săi: Vârsta de Aur. În alte civilizații, cum sunt cea chineză sau cea mezoamericană, jadul, nu aurul, simbolizează armonia între organizarea socială a oamenilor și cea a naturii. Jadul întruchipează verdele naturii, verdele ce va renaște mereu, la fel cum aurul e semnul materializării luminii solare. Jadul și aurul sunt simboluri duale, la fel ca toate lucrurile care exprimă morțile și renașterile timpului ciclic. Într-o primă fază, timpul se condensează și se transformă într-o substanță grea și prețioasă, ca și cum ar încerca să scape de transformare și de devalorizarea pe care aceasta o aduce; în cea de-a doua, piatra și metalul devin moi, sunt din nou timp și, transformate în plante, excrement animal și putreziciune, se dezintegrează. Dar dezintegrarea și putrefacția reprezintă,

de asemenea, învierea și fertilitatea: vechii mexicani puneau o piatră de jad în gura morților.

Ambiguitatea aurului și jadului reflectă ambiguitatea timpului ciclic: arhetipul temporal există în timp și adoptă forma unui trecut care se întoarce, doar pentru a se îndepărta apoi din nou. Verde sau auriu, timpul acesta fericit este unul al concordiei, conjuncție a timpurilor, durând doar o clipă. Este un adevărat acord: condensarea timpului într-un strop de jad sau aur este urmată de risipire și descompunere. Repetarea ne salvează de transformările istoriei doar pentru a ne supune acestora și mai neîndurător. Ele încetează să fie întâmplare, cădere sau eroare și devin clipe succesive ale unui proces inexorabil. Nici zeii nu pot eluda acest ciclu. De la egipteni sau greci și până la azteci, toate mitologiile spun povestea nașterii, morții și învierii zeilor. Într-un poem Nahuatl, Quetzalcoatl dispăre dincolo de orizont, „acolo unde apele mării le întâlnesc pe cele ale cerului.” El va reapărea în același loc, acolo unde apusul se transformă în răsărit.

Nu există, oare, nicio modalitate pentru a ieși din cercul timpului? Încă de la începuturile civilizației sale, India și-a imaginat un dincolo care nu este timpul propriu-zis, ci negarea lui: nemișcarea identică mereu cu ea însăși (Brahma), sau o absență imobilă (Nirvana). Brahma nu se schimbă niciodată, și nu se poate spune nimic despre el, cu excepția faptului că există; despre Nirvana nu se poate spune nimic, nici măcar că nu există. În ambele cazuri, avem de-a face cu o realitate situată dincolo de timp și de limbaj, o realitate ce nu admite alt nume decât pe acela al negației universale, căci nu este nici acesta, nici acela, nici ceea ce se găsește dincolo. Nu este nici acesta, nici celălalt, și totuși există. Civilizația indiană nu distruge timpul ciclic; fără a nega realitatea sa empirică, ea îl dizolvă și-l convertește într-o fantasmagorie lipsită de substanță. Această critică a timpului, care reduce transformarea la simpla iluzie,